

VERSLAG OVER DE GRONDRECHTEN – 2023

Het jaar 2022 kende zowel vooruitgang als tegenslagen bij de bescherming van de grondrechten. In het *Verslag over de grondrechten 2023* van FRA worden de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van de grondrechten geëvalueerd en wordt niet alleen ingegaan op de behaalde successen, maar ook gewezen op blijvende punten van zorg. Deze publicatie geeft een overzicht van FRA-adviezen over de belangrijkste ontwikkelingen binnen thematische gebieden en geeft in het kort de feitelijke gegevens weer waarop deze adviezen berusten. Het resultaat is een beknopt, maar informatief overzicht van de belangrijkste uitdagingen op grondrechtengebied waarvoor de EU en haar lidstaten zich nog gesteld zien.

FRA-ADVIEZEN

1 **[FOCUS]**

Gevolgen van de oorlog in Oekraïne voor de grondrechten in de EU

4

Uitvoering en gebruik van het Handvest op nationaal niveau

7

Gelijkheid en non-discriminatie

10

Racisme, vreemdelingenhaat en daarmee samenhangende onverdraagzaamheid

13

Gelijkheid en integratie van Roma

17

Asiel, visa, migratie, grenzen en integratie

19

Informatiemaatschappij, privacy en gegevensbescherming

22

Rechten van het kind

25

Toegang tot de rechter: rechten van slachtoffers en onafhankelijkheid van de rechterlijke macht

27

Ontwikkelingen omtrent de uitvoering van het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap

Manuscript voltooid in april 2023.

Het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten noch enige persoon die optreedt namens het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten, is verantwoordelijk voor het eventuele gebruik van de volgende informatie.

Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2023

Print	ISBN 978-92-9489-048-1	ISSN 2467-2505	doi:10.2811/945469	TK-AM-23-001-NL-C
PDF	ISBN 978-92-9489-072-6	ISSN 2467-2734	doi:10.2811/328782	TK-AM-23-001-NL-N

© Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten, 2023

Overname met bronvermelding toegestaan.

Voor gebruik of reproductie van foto's of ander materiaal waarvan het auteursrecht niet bij het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten berust, moet rechtstreeks toestemming aan de rechthebbenden worden gevraagd.

Eigendomsrecht van de foto's:

Omslag: Insta_photos/iStock; Gorodenkoff/iStock; Louis Gouliamaki/AFP via Getty Images

Bladzijde 1: © Louis Gouliamaki/AFP via Getty Images

Bladzijde 2: © Katya Moskalyuk/Global Images Ukraine via Getty Images

Bladzijde 3: © Hatim Kaghat/BELGA MAG/AFP via Getty Images

Bladzijde 4: © European Communities

Bladzijde 4: © Monkey Business/Adobe Stock

Bladzijde 6: © Hunterframe/Adobe Stock

Bladzijde 7: © Maskot/Getty RF

Bladzijde 9: © Valentinrussanov/iStock

Bladzijde 10: © CarlosBarquero/Adobe Stock

Bladzijde 11: © Attila Kisbenedek/AFP via Getty Images

Bladzijde 12: © Markus Scholz/picture alliance via Getty Images

Bladzijde 13: © Serhii Hudak/Ukrinform/Future Publishing via Getty Images

Bladzijde 15: © Attila Kisbenedek/AFP via Getty Images

Bladzijde 16: © El Medina/AFP via Getty Images

Bladzijde 17: © Eric Lalmand/BELGA MAG/AFP via Getty Images

Bladzijde 18: © Jens Büttner/picture alliance via Getty Images

Bladzijde 19: © Gorodenkoff/iStock

Bladzijde 20: © DC Studio/Adobe Stock

Bladzijde 21: © Peter Cade/Getty RF

Bladzijde 22: © Dominika Zarzycka/SOPA Images/LightRocket via Getty Images

Bladzijde 23: © Javier Fergo/picture alliance via Getty Images

Bladzijde 24: © Stock Rocket/Adobe Stock

Bladzijde 25: © Jan Woitas/picture alliance via Getty Images

Bladzijde 26: © Uli Deck/picture alliance via Getty Images

Bladzijde 27: © Halfpoint/iStock

Bladzijde 28: © insta_photos/iStock

GEVOLGEN VAN DE OORLOG IN OEKRAÏNE VOOR DE GRONDRECHTEN IN DE EU

Door de niet-uitgelokte aanvalsoorlog van Rusland tegen Oekraïne raakte de bevolking op grote schaal ontheemd, waardoor velen hun woonplaats of het land moesten verlaten. Bijna acht miljoen mensen die Oekraïne zijn ontvlucht, zijn in Europa aangekomen, waarvan nagenoeg de helft in de EU tijdelijke bescherming heeft gekregen. Door deze ontheemding kwam een enorme golf van steun en solidariteit op gang van regeringen, lokale overheden en de samenleving als geheel.

Voor het eerst sinds de vaststelling ervan in 2001, heeft de EU de richtlijn tijdelijke bescherming geactiveerd, die personen die als gevolg van de oorlog ontheemd zijn geraakt en in groten getale toestromen zonder de mogelijkheid op terugkeer, het recht verleent op legaal verblijf en toegang tot werk, huisvesting, sociale bijstand, onderwijs en gezondheidszorg. Aangezien het voornamelijk vrouwen zijn die Oekraïne ontvluchten – waarvan velen zich over kinderen en/of ouderen moeten ontfermen – moet de toegang tot specifieke diensten genderbewust en op deze doelgroep afgestemd zijn. De diensten moeten ook ondersteuning bieden aan personen die te maken hebben gehad met seksueel geweld en seksuele uitbuiting.

Het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten (FRA) heeft een reeks activiteiten op touw gezet om de uitdagingen in kaart te brengen en oplossingen voor te stellen voor alle aspecten die vallen onder de richtlijn tijdelijke bescherming en de EU-wetgeving inzake mensenhandel, haatmisdrijven en de rechten van slachtoffers van misdrijven, waarvan de bepalingen allemaal van toepassing zijn op de begunstigen van tijdelijke bescherming.

Begunstigen van tijdelijke bescherming – in de meeste gevallen vrouwen en kinderen – moeten een fatsoenlijk onderkomen krijgen, of, in voorkomend geval, beschikken over mogelijkheden om huisvesting te vinden, zoals in artikel 13 van de richtlijn tijdelijke bescherming is bepaald. Daarnaast beschermt het Handvest van de grondrechten van de EU (Handvest) het recht op bijstand bij huisvesting, teneinde eenieder die over onvoldoende middelen beschikt een waardig bestaan te verzekeren (artikel 34).

In verschillende lidstaten bestaan er echter nog steeds belemmeringen om een fatsoenlijk en veilig onderkomen te bieden. Het gaat met name om problemen bij het treffen van langetermijnregelingen, het garanderen van bijstand bij huisvesting en het systematisch doorlichten van particuliere huisvestingsaanbieders. Uit de bevindingen van de door FRA afgenomen enquête *Fleeing Ukraine* uit 2022 blijkt dat zes van de tien respondenten bij het afnemen van de enquête in een huis of appartement woonden. Gebrek aan privacy (aangegeven door 36 % van de respondenten) en een rustige/afzonderlijke studieruimte voor kinderen (aangegeven door 23 % van de respondenten) werden als problemen genoemd. Bovendien moest meer dan de helft van de respondenten geheel of gedeeltelijk voor hun accommodatie betalen.

FRA-ADVIES 1.1

Gelet op de bijzondere behoeften van ontheemde personen die de Russische invasie in Oekraïne ontvluchten, moeten de EU-lidstaten waar mogelijk prioriteit verlenen aan het vinden van een fatsoenlijk onderkomen dat geschikt is voor langdurig verblijf. De lidstaten van de EU moeten nagaan of door particulieren aangeboden huisvesting betaalbaar, veilig en geschikt is, met name voor vrouwen en kinderen. Wie huisvesting aanbiedt, moet een vorm van financiële of andere compensatie krijgen.

Goede huisvestingsoplossingen voor ontheemde personen uit Oekraïne zouden ook als basis moeten dienen voor langetermijnstrategieën om meer in het algemeen de huisvestingstekorten voor asielzoekers in vele lidstaten aan te pakken. Begeleiding en ondersteuning door bevoegde EU-agentschappen, zoals FRA en het Asielagentschap van de Europese Unie (EUAA), kunnen helpen bij de uitvoering van dergelijke maatregelen op een manier die de grondrechten eerbiedigt.

FRA-ADVIES 1.2

De lidstaten moeten begunstigen van tijdelijke bescherming helpen om werk te vinden bij erkende werkgevers dat past bij hun kwalificaties en vaardigheden. Ze kunnen hiertoe het proefproject voor de EU-talentedepool verder promoten, dat is opgezet door het Europees samenwerkingsnetwerk van diensten voor arbeidsvoorziening (Eures) in het kader van de Europese Arbeidsautoriteit (ELA). Dit proefproject zorgt ervoor dat de vaardigheden van begunstigen van tijdelijke bescherming beter worden afgestemd op wat erkende werkgevers nodig hebben. Om ontheemde personen te beschermen tegen het risico van uitbuiting op het werk, moeten de ELA en de arbeidsinspectie in de lidstaten meer en nauwer samenwerken, onder meer door gezamenlijke inspecties in risicosectoren te houden. Naast monitoring- en handavingsmaatregelen met betrekking tot arbeidsvoorwaarden, moeten er ook arbeidsinspecties plaatsvinden om de informatieverstrekking te verbeteren en de bewustmaking te stimuleren.

Volgens artikel 12 van de richtlijn tijdelijke bescherming moet het nationale gemeene recht van de lidstaten dat van toepassing is op bezoldiging, toegang tot socialezekerheidsstelsels in verband met al dan niet in loondienst verricht werk, en andere arbeidsvoorwaarden ook van toepassing zijn op begunstigen van tijdelijke bescherming. De artikelen 1 en 31 van het Handvest waarborgen het grondrecht op menselijke waardigheid en op rechtvaardige en billijke arbeidsomstandigheden en -voorwaarden.

In totaal had echter twee derde van de respondenten ouder dan 16 jaar van de enquête *Fleeing Ukraine* van FRA uit 2022, geen betaald werk op het ogenblik dat deze werd afgenomen. Van de respondenten met betaald werk hadden drie op de tien een of andere vorm van uitbuiting op het werk meegemaakt. Uit eerder onderzoek van FRA is gebleken dat deze inbreuken niet altijd op gepaste wijze worden bestraft en dat de richtlijn sancties tegen werkgevers alleen migranten in een onregelmatige situatie beschermt tegen ernstige uitbuiting in arbeidsrelaties.

FRA-ADVIES 1.3

De EU-lidstaten moeten meer inspanningen leveren om ervoor te zorgen dat ontheemde kinderen uit Oekraïne in een zo vroeg mogelijk stadium in gewone scholen en kinderopvangfaciliteiten worden opgenomen, met inachtneming van hun taal en cultuur. Kinderen met een handicap moeten bijzondere aandacht krijgen, met name kinderen die in een instelling woonden, om ervoor te zorgen dat naar behoren rekening wordt gehouden met hun specifieke behoefte aan toegankelijkheid en aanvullende ondersteuning. Deze opname zou hun socialisatie vergemakkelijken en leiden tot een normaler dagelijks leven. Er moet een beroep worden gedaan op nationale en Europese middelen om taallessen te kunnen aanbieden, het aantal personeelsleden te verhogen en de capaciteit op het gebied van kinderopvang en scholen te vergroten.

Volgens artikel 14 van de richtlijn tijdelijke bescherming zijn de EU-lidstaten verplicht om kinderen met tijdelijke bescherming onder dezelfde voorwaarden als hun eigen onderdanen toegang tot onderwijs te bieden. Door gebrek aan leslokalen, onvoldoende personeel of taalbarrières, blijft het aantal inschrijvingen van ontheemde kinderen uit Oekraïne laag in de scholen.

Bijna twee derde van de ontheemde kinderen uit Oekraïne volgt online onderwijs dat door de Oekraïense autoriteiten wordt aangeboden, zoals blijkt uit de resultaten van de enquête *Fleeing Ukraine* van FRA uit 2022. De voornaamste reden om niet naar school te gaan voor meer dan een kwart van de jongeren in de leeftijdscategorie van 12 tot en met 15 jaar, blijkt het ontbreken van een stabiele woonomgeving; een vijfde gaf als belangrijkste reden op dat de school hen niet wilde toelaten.

Een gebrek aan kinderopvang vormt ook een belangrijke belemmering voor werk, met name voor vrouwen, die de meerderheid vertegenwoordigen van de uit Oekraïne gevluchte volwassenen, zoals wordt bevestigd in de enquête *Fleeing Ukraine* van FRA uit 2022.

De meerderheid van de vier miljoen mensen die de Russische aanvalsoorlog tegen Oekraïne zijn ontvlucht en voor het einde van het jaar tijdelijke bescherming of een soortgelijke nationale beschermingsregeling in de EU hebben aangevraagd, is vrouw, waarvan velen zich over kinderen en/of ouderen ontfermen. Zoals blijkt uit de bevindingen van de enquête *Fleeing Ukraine* van FRA uit 2022, zijn vooral de zorgtaken een belemmering om werk te vinden, naast onvoldoende kennis van de taal van het gastland. Nochtans wordt in de door de EU-lidstaten genomen maatregelen niet steeds op gelijke wijze rekening gehouden met dit genderperspectief en de bijzondere behoeften van ontheemde vrouwen.

Er werd ook vastgesteld dat het gevaar op seksuele uitbuiting in de hele EU op de loer ligt; een aantal gevallen werd gemeld en onderzocht. Artikel 20 (gelijkheid voor de wet) en artikel 21 (non-discriminatie) van het Handvest van de grondrechten van de EU vereisen extra inspanningen en een positief gericht optreden van de nationale autoriteiten waarmee wordt gezorgd voor een brede gelijke toegang tot alle rechten en diensten die de richtlijn tijdelijke bescherming biedt aan alle ontheemden die de oorlog ontvluchten.

Overeenkomstig artikel 17 van de richtlijn tijdelijke bescherming staat de activering van de tijdelijke beschermingsregeling voor ontheemde personen die de oorlog tegen Oekraïne ontvluchten niet in de weg aan hun uitoefening van het recht om asiel aan te vragen. Ongeveer een derde van de respondenten van de enquête *Fleeing Ukraine* van FRA uit 2022 diende een asielaanvraag in, hoewel het percentage van de aanvragen verschilt per EU-lidstaat.

Door de omstandigheden waarin mensen conflict- en geweldsituaties ontvluchten en de karakteristieke wijze waarop ze dat doen, kunnen ze worden aangemerkt als vluchtelingen of andere begunstigen van internationale bescherming op grond van het EU-acquis inzake asiel. In zowel overweging 12 als artikel 3, lid 5, van de richtlijn wordt bevestigd dat het verlenen van tijdelijke bescherming geen afbreuk doet aan de bevoegdheid van de lidstaten om een gunstigere beschermingsstatus te bieden.

Doordat de oorlog voortduurt en een veilige terugkeer zelfs bij beëindiging ervan is uitgesloten, moeten de lidstaten ter bescherming van de ontheemde personen in duurzame oplossingen voorzien tegen de tijd dat de verlengde tijdelijke bescherming afloopt. Indien dat niet gebeurt, lopen de ontheemde personen het risico in onzekerheid te belanden zonder enig vooruitzicht op integratie via zelfvoorziening in de ontvangende lidstaat.

FRA-ADVIES 1.4

Aangezien het voornamelijk vrouwen zijn die Oekraïne ontvluchten — velen met verantwoordelijkheden voor de zorg voor kinderen en/of ouderen — moet de toegang tot specifieke diensten genderbewust en op deze doelgroep afgestemd zijn. De diensten moeten ook ondersteuning bieden aan personen die te maken hebben gehad met seksueel geweld en seksuele uitbuiting. De richtlijn tijdelijke bescherming is weliswaar op genderneutrale wijze opgesteld, maar de EU-lidstaten mogen de bepalingen ervan over de toegang tot huisvesting, werkgelegenheid, onderwijs, gezondheidszorg en sociale voorzieningen niet “genderblind” toepassen. De lidstaten moeten bij hun inspanningen in dit verband de hulp overwegen van bevoegde EU-agentschappen zoals het Europees Instituut voor gendergelijkheid (EIGE) en FRA.

FRA-ADVIES 1.5

De lidstaten moeten ervoor zorgen dat zodra de tijdelijke beschermingsregeling van de EU afloopt, zinvolle juridische mogelijkheden worden benut om op duurzame wijze een soepele overgang van de tijdelijke beschermingsstatus naar andere beschermingsstatussen mogelijk te maken uit hoofde van het EU-recht of het nationale recht. Bij het verlenen van deze duurzame beschermingsstatussen, waarbij wordt gekeken naar de groep waartoe men behoort en naar manieren om langdurig verblijf mogelijk te maken, zou ook een beroep moeten kunnen worden gedaan op financiële steunregelingen van de EU om de langetermijnkosten van de integratie van ontheemde personen uit Oekraïne in de gastsamenleving te verlichten.

2

UITVOERING EN GEBRUIK VAN HET HANDVEST OP NATIONAAL NIVEAU

De EU-strategie inzake het Handvest 2020-2030 en de daarop betrekking hebbende conclusies van de Raad van 2021 blijven de belangrijkste richtinggevende documenten voor relevante maatregelen op zowel Europees als nationaal niveau. Op nationaal niveau wordt in de gerechtelijke procedures nog steeds verwezen naar het Handvest en soms ook naar wetgevingsprocedures, hoewel van het Handvest maar beperkt gebruik wordt gemaakt.

Er zijn nog steeds niet veel voorbeelden voorhanden van op het Handvest gerichte beleidsmaatregelen bij overheden op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Het gebruik van EU-middelen vormt hierop een uitzondering. Door de verordening gemeenschappelijke bepalingen kan men niet meer om de verplichting tot naleving van het Handvest heen. Een ander belangrijk element van het Handvest op nationaal niveau heeft betrekking op de pas aangewezen steunpunten voor het Handvest bij nationale overheidsdiensten.

De nationale mensenrechteninstellingen in de geselecteerde lidstaten hebben deskundige input gegeven over het Handvest bij wetgevende, administratieve of gerechtelijke procedures. Bij die instellingen en het maatschappelijk middenveld ontbreekt het echter nog steeds aan middelen om het Handvest een actievere rol toe te bedelen bij hun werkzaamheden; ook zijn ze er nog niet genoeg bekend mee. Het standpunt dat doorlopende juridische opleiding over het Handvest nodig is, lijkt steeds meer bijval te krijgen. De Europese Commissie financiert deze opleiding.

Het Handvest is van toepassing op federaal, regionaal en gemeentelijk niveau. In de strategie 2020-2030 van de EU voor het Handvest wordt benadrukt dat de toepassing van het Handvest op alle niveaus moet worden bevorderd. Tegen deze achtergrond lijken de lidstaten zich echter niet structureel in te zetten voor de uitvoering van de strategie van het Handvest: zo stellen zij geen duidelijke streefdoelen, mijlpalen en termijnen vast.

Er zijn maar een beperkt aantal goede voorbeelden voorhanden van regelmatig gebruik van het Handvest op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Meestal hebben ze betrekking op het toezicht op het gebruik van EU-middelen. Maatregelen om het Handvest een integrerend onderdeel te laten zijn van alle niveaus van de uitvoerende macht, waartoe werd opgeroepen in de conclusies van de Raad van 2021 over de versterking van de toepassing van het Handvest, lijken te ontbreken.

Volgens deze conclusies zouden de steunpunten voor het Handvest kunnen worden gebruikt om de uitbouw van capaciteit, de uitwisseling van informatie en bewustmaking over het Handvest te bevorderen en te coördineren. Met uitzondering van Ierland, Malta en Slovenië, waar het proces nog niet was voltooid, hadden 24 lidstaten eind 2022 al steunpunten voor het Handvest aangesteld. Hun potentieel om kennis te delen moet net als hun coördinerende rol echter verder worden ontwikkeld.

Beter is de situatie op het gebied van opleiding, waar in toenemende mate specifieke opleidingen in het kader van het Handvest worden aangeboden aan beroepsbeoefenaars in de justitiële sector, zo blijkt. Een soortgelijke opleiding voor ambtenaren lijkt echter in zeer weinig lidstaten georganiseerd te zijn.

Op regionaal en lokaal niveau gaat het minder goed: het Handvest is daar ook van toepassing, maar er lijkt geen specifieke opleiding over dat instrument voorhanden te zijn. Bij slechts weinig gemeenten lijkt specifiek rond grondrechten te worden gewerkt, zoals FRA bijvoorbeeld stelt in het rapport *Human rights cities in the EU: A framework for reinforcing rights locally (Mensenrechtensteden in de EU: kader voor de lokale versterking van rechten)*.

De verordening gemeenschappelijke bepalingen bevat zowel horizontale (artikel 9, lid 1) als thematische randvoorwaarden (artikel 15, lid 1), zoals die betreffende handicaps en de integratie van de Roma. Volgens die verordening (artikel 8) moeten de lidstaten een uitgebreid partnerschap voor de uitvoering van de betrokken EU-middelen organiseren en implementeren, voortbouwend op een bestuur op verschillende niveaus, en zorgen voor de betrokkenheid van "niet-gouvernementele organisaties en instanties die tot taak hebben sociale insluiting, grondrechten, rechten van personen met een handicap, gendergelijkheid en non-discriminatie te bevorderen". De lidstaten moeten maatregelen nemen om ervoor te zorgen dat de EU-fondsen in nauwe samenwerking met het maatschappelijk middenveld en alle andere belanghebbenden, ook op regionaal en lokaal niveau, worden opgezet, uitgevoerd, gemonitord en geëvalueerd.

In 2022 hebben nog maar een paar lidstaten maatregelen genomen ter handhaving van de verordening gemeenschappelijke bepalingen, in overeenstemming met het Handvest. Deze maatregelen variëren van het vaststellen van richtsnoeren waarin de verplichtingen van het Handvest bij de uitvoering van EU-middelen worden toegelicht tot concretere acties zoals de oprichting van toezichtcomités en klachtenmechanismen. De rol van de nationale mensenrechteninstellingen en het maatschappelijk middenveld in dergelijke comités verschilt per lidstaat: van een actieve rol bij ex-antecontroles van alle projecten in het kader van het Handvest en de verwerking van klachten, via een adviesfunctie, tot helemaal geen rol.

Helaas heeft tot nog toe slechts één lidstaat expliciet rekening gehouden met het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap bij het toezicht op de naleving, hoewel het verdrag bindend is voor alle EU-lidstaten, en voor de EU zelf. Dit lijkt evenmin te stroken met het beginsel van integratie van personen met een handicap in artikel 26 van het Handvest.

FRA-ADVIES 2.1

De lidstaten moeten zorgen voor meer bewustzijn van en kennis over het Handvest op alle niveaus van de nationale overheid, binnen het gerechtelijk apparaat en in het kader van wetshandhaving. Zo kan onder meer kennis worden gedeeld via het steunpunt voor het Handvest, of kan er in cursussen worden voorzien voor rechtsbeoefenaars die het EU-recht op nationaal, regionaal en lokaal niveau toepassen. De lidstaten die nog geen steunpunten voor het Handvest hebben aangesteld, moeten hiertoe overgaan en het gebruik van de beschikbare middelen, opleidingsinstrumenten en materiaal over het Handvest proactief aanmoedigen zodat de capaciteit kan worden opgebouwd en kennis kan worden gedeeld.

De gemeenten worden opgeroepen "mensenrechtenstad" te worden en het Handvest een integrerend deel te laten uitmaken van al hun activiteiten. Om de rechten op lokaal niveau te versterken, wordt hen verzocht gebruik te maken van het door FRA geboden kader, dat instrumenten bevat om standaarden inzake mensenrechten — waaronder het Handvest — in hun werkzaamheden te integreren.

De EU-instellingen moeten extra inspanningen leveren om het Handvest op nationaal en subnationaal niveau bekendheid te geven, door de lidstaten, lokale en regionale overheden en kennisverspreiders gericht te financieren, en door beste praktijken te delen op het gebied van capaciteitsopbouw.

FRA-ADVIES 2.2

Om ervoor te zorgen dat het Handvest bij de aanwending van de fondsen van de Unie volledig in acht wordt genomen, moeten de lidstaten toezichtcomités instellen die voldoende inclusief zijn. Overheidsinstanties met een taak inzake grondrechten, zoals nationale mensenrechteninstellingen (NMRI's) en organisaties uit het maatschappelijk middenveld, moeten deel uitmaken van die comités en ten minste een formele adviserende rol krijgen. De bevoegde autoriteiten van de lidstaten moeten verslag uitbrengen over de wijze waarop zij naar behoren rekening hebben gehouden met hun adviezen.

Om de NMRI's en het maatschappelijk middenveld in staat te stellen doeltreffend deel te nemen aan het monitoringproces, moeten de lidstaten hun voldoende financiële middelen en relevante opleidingen verstrekken.

In overeenstemming met de verordening gemeenschappelijke bepalingen moeten de lidstaten ervoor zorgen dat hun toezichtcomités niet alleen rekening houden met de naleving van het Handvest van de grondrechten, maar ook met die van het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap, zoals beoogd in de verordening gemeenschappelijke bepalingen.

FRA-ADVIES 2.3

In het kader van hun optreden om de toepassing van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie en de rechtsstaat te versterken, moeten de EU-instellingen en de lidstaten alle relevante actoren in de nationale mensenrechtensystemen versterken. De ruimte voor dit middenveld moet op basis van door FRA verzamelde gegevens onder meer geregeld gemonitord worden, waarbij actoren uit het maatschappelijk middenveld en andere mensenrechtenverdedigers nauw betrokken worden.

De lidstaten moeten maatregelen nemen zodat er gedegen onderzoek wordt gedaan naar degenen die mensenrechtenverdedigers aanvallen, lastigvallen of bedreigen, met passende sancties.

De lidstaten en de EU moeten de operationele capaciteit voor het maatschappelijk middenveld, met inbegrip van specifieke opleidingen over het Handvest, blijven financieren. De lidstaten wordt ook verzocht gebruik te maken van het programma "Burgers, gelijkheid, rechten en waarden" om opleidingen over het Handvest te financieren en gebruik te maken van de door FRA en andere instellingen ontwikkelde instrumenten die hen ter beschikking worden gesteld.

De lidstaten moeten ervoor zorgen dat verschillende bestuursniveaus communiceren en samenwerken met mensenrechtenverdedigers en organisaties uit het maatschappelijk middenveld.

De lidstaten moeten ervoor zorgen dat NMRI's en actoren uit het maatschappelijk middenveld werken in een gunstige omgeving waarin hun functioneren wordt gewaarborgd door passende operationele middelen. Waar nog geen volledig onafhankelijke NMRI's bestaan, moeten de lidstaten deze instellen.

Het Europees Parlement en de Europese Commissie hebben de cruciale rol van het maatschappelijk middenveld erkend bij het bevorderen en beschermen van de in het Handvest verankerde rechten. Om ervoor te zorgen dat het maatschappelijk middenveld deze taak doeltreffend kan vervullen, moet een gunstig klimaat worden geschapen.

Overal in de EU ondervinden organisaties uit het maatschappelijk middenveld, zo blijkt uit de gegevens van FRA, problemen met de financiering, de bescherming tegen intimidatie, bedreigingen en aanvallen, toegang tot de rechter, deelname aan de politieke besluitvorming en communicatie met de overheid. Er bestaan verschillende voorbeelden van veelbelovende praktijken in de lidstaten, die voornamelijk betrekking hebben op financieringsmogelijkheden en verbeterde deelname.

In de strategie voor het Handvest wordt niet alleen verwezen naar een bloeiende ruimte voor burgers, maar ook naar de belangrijke rol van NMRI's. Er wordt in benadrukt dat NMRI's "[...] de toepassing, uitvoering en bevordering van het Handvest in het veld [monitoren], [...] informatie en ondersteuning aan slachtoffers van schendingen van grondrechten [bieden] en [...] samen[werken] met de nationale instanties om het gebruik van en de bekendheid met het Handvest te verbeteren". Aan het eind van de verslagperiode hadden 19 lidstaten geaccrediteerde NMRI's met een A-status en hadden er vier NMRI's met een B-status. Roemenië had er één met een C-status, en alleen Italië, Malta en Tsjechië hadden geen geaccrediteerde NMRI.

3

GELIJKHEID EN NON-DISCRIMINATIE

Het vaststellingsproces voor de richtlijn gelijke behandeling ligt sinds 2008 stil. Het rechtskader voor haatmisdrijven en haatzaaiende uitlatingen biedt nog steeds niet genoeg bescherming aan lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen, transgenders en interseksuele personen (lhbt'ers). In 2022 heeft de Europese Commissie wetgeving voorgesteld om het mandaat en de onafhankelijkheid van de organen voor gelijke behandeling te versterken.

Op EU- en nationaal niveau zijn inspanningen geleverd om de rechten van lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender, non-binaire, interseksuele en queer personen (lhbtq'ers) te bevorderen, vooral wat betreft gezinssituatie en ouderschap. In de EU zijn hier en daar initiatieven genomen om dit uit te breiden naar bijkomende gronden van discriminatie, zoals de sociaal-economische status, de gezondheidsstatus en het uiterlijk.

In de hele EU wordt nog steeds op basis van verschillende gronden gediscrimineerd. In artikel 21 van het Handvest van de grondrechten wordt "[iedere] discriminatie, met name op grond van geslacht, ras, kleur, etnische of sociale afkomst, genetische kenmerken, taal, godsdienst of overtuiging, politieke of andere denkbeelden, het behoren tot een nationale minderheid, vermogen, geboorte, een handicap, leeftijd of seksuele gerichtheid" verboden. In het secundaire recht van de Unie genieten sommige van de in artikel 19 VWEU vermelde beschermde kenmerken – geslacht en ras of etnische afstamming – echter een betere bescherming dan andere – zoals godsdienst of overtuiging, leeftijd, handicap en seksuele oriëntatie. Dit leidt tot een kunstmatige hiërarchie van gronden, die de breedte en de reikwijdte van de bescherming tegen discriminatie op EU-niveau beperkt. De voorgestelde richtlijn gelijke behandeling zou deze kloof dichten, maar de vereiste eenparigheid in de Raad om het Commissievoorstel van 2008 aan te nemen, is nog steeds niet voorhanden.

Dit jaar werden opnieuw pogingen ondernomen om uit de impasse over dit cruciale instrument te geraken, waarbij er met name werd opgeroepen tot snelle goedkeuring ervan door het Europees Economisch en Sociaal Comité en in de resoluties van het Europees Parlement.

FRA-ADVIES 3.1

De EU en haar lidstaten moeten alle mogelijkheden blijven onderzoeken om een alomvattende en consistente bescherming te bieden tegen discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging, handicap, leeftijd of seksuele geaardheid op elk belangrijk gebied van het leven.

FRA-ADVIES 3.2

De EU en de EU-lidstaten moeten ervoor zorgen dat de gelijkheidsorganen hun potentieel ten volle benutten en effectief kunnen bijdragen tot de handhaving van alle richtlijnen inzake gelijke behandeling. Dit betekent dat de mandaten van organen voor gelijke behandeling ruim genoeg moeten zijn en dat de organen over passende personele, financiële en technische middelen moeten beschikken om al hun wettelijke taken doeltreffend en onafhankelijk te vervullen.

De EU moet ervoor zorgen dat de twee wetgevingsvoorstellen van de Commissie ter vaststelling van bindende normen voor gelijkheidsorganen in de Unie snel goedgekeurd worden, teneinde gelijke behandeling te bevorderen en discriminatie op alle mogelijke gronden tegen te gaan in de domeinen die in de richtlijnen inzake gelijke behandeling worden genoemd.

De organen voor gelijke behandeling bevorderen gelijke behandeling door de toepassing van de antidiscriminatiewetgeving van de EU te handhaven. Uit de gegevens van FRA blijkt steeds opnieuw dat incidenten van discriminatie zelden onder de aandacht van de bevoegde autoriteiten worden gebracht die zijn opgericht om alle slachtoffers van discriminatie op gelijke voet toegang tot de rechter te bieden.

De gelijkheidsorganen hebben onder meer als kerntaken om de slachtoffers van discriminatie bijstand te verlenen bij de afwikkeling van hun klachten, discriminatie te monitoren en erover te rapporteren, en bewustmaking over de rechten van mensen te bevorderen. Ondanks het belang van hun werk moeten ze nog steeds het hoofd bieden aan verschillende problemen die verband houden met hun onafhankelijkheid, mandaten en bevoegdheden, alsook met te weinig passende personele, financiële en technische middelen en beperkte mogelijkheden om bij te dragen tot beleidsontwikkeling. Voor een doeltreffende uitvoering van de bestaande wetgeving inzake gelijke behandeling zijn sterke en onafhankelijke structuren en mechanismen nodig voor een betere naleving van de wet en meer vertrouwen van het publiek in organen die de waarde van gelijkheid moeten waarborgen en bevorderen.

In dit verband is de rol van doeltreffende organen voor gelijke behandeling van cruciaal belang. Dit wordt benadrukt in de wetgevingsvoorstellen van de Commissie ter versterking van de gelijkheidsorganen; daarin wordt beoogd de onafhankelijkheid, middelen en bevoegdheden van die organen te waarborgen, zodat zij slachtoffers beter kunnen beschermen en discriminatie doeltreffender kunnen voorkomen.

FRA-ADVIES 3.3

De EU-lidstaten worden aangemoedigd specifieke maatregelen (waaronder nationale actieplannen met het oog op lhbtqi+-gelijkheid) te blijven vaststellen en uit te voeren om ervoor te zorgen dat lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender, non-binaire, interseksuele en queer personen hun grondrechten ten volle kunnen genieten. Daarbij moeten de lidstaten terdege rekening houden met de *richtsnoeren voor strategieën en actieplannen ter bevordering van de gelijkheid van lhbtqi'ers*, die zijn opgesteld door de subgroep voor de gelijkheid van lhbtqi'ers en zijn goedgekeurd door de Groep op hoog niveau inzake non-discriminatie, gelijkheid en diversiteit.

De EU-lidstaten worden aangespoord om regelmatig SOGIESC-gegevens op het gebied van gelijkheid te verzamelen en te gebruiken voor empirisch onderbouwde oplossingen op beleids- en juridisch vlak.

De lidstaten moeten alle passende maatregelen nemen om haatzaaiende uitlatingen doeltreffend te bestrijden en de schadelijke gevolgen van homofobe en transfobe uitingen in openbare debatten, politieke campagnes en de media, en op het internet aan te pakken.

In 2022 heeft een aantal lidstaten maatregelen genomen om de grondrechten van lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender, interseksuele en queer personen (lhbtqi+'ers) te bevorderen door middel van wetswijzigingen en beleidsmaatregelen op gebieden als de status van gezinnen met ouders van hetzelfde geslacht, adoptie en ouderschap, en door middel van vereenvoudigde procedures voor gendererkenning op basis van zelfbeschikking, en preventie en bestraffing van haatzaaiende uitlatingen en haatmisdrijven. In verschillende lidstaten, waar het wetgevende kader ontoereikend was, maakte de rechter de weg vrij voor wetswijzigingen of garandeerde een goede handhaving van de bestaande regels.

Een aantal lidstaten heeft wettelijke en beleidsmaatregelen ingevoerd die het fundamentele recht op gelijke behandeling van lhbtqi+-personen ondermijnen. De vijandigheid en het geweld tegen de lhbtqi+-gemeenschap is hierdoor aanzienlijk toegenomen. Ook heerst er angst bij hun familie en andere burgers, die te maken krijgen met repressie omdat zij gelijkheid steunen. Haatzaaiende uitlatingen zijn een bijzonder zorgwekkend verschijnsel, aangezien zij verder aanzetten tot discriminatie. Tegelijkertijd worden in de meeste lidstaten nog nauwelijks regelmatig gegevens bijgehouden over gelijkheid op het gebied van seksuele gerichtheid, genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken (SOGIESC).

“Intersectionele discriminatie” beschrijft een situatie waarbij er sprake is van verschillende gronden die tegelijkertijd zo op elkaar inwerken dat ze onafscheidelijk zijn en specifieke soorten discriminatie veroorzaken. Beroepsbeoefenaren erkennen dat discriminatiebestrijding op basis van één grond geen recht doet aan de uiteenlopende manieren waarop mensen discriminatie ervaren in het dagelijkse leven. De EU-wetgeving beschermt mensen echter nog niet volledig tegen intersectionele discriminatie.

Equinet heeft erop gewezen dat de lijst van gronden van discriminatie moet worden uitgebreid met sociale afkomst en/of sociaal-economische status, gezinsstatus, genetisch erfgoed, gezondheidstoestand, fysiek voorkomen enz.

FRA-ADVIES 3.4

De EU en de lidstaten moeten de opname van intersectionele discriminatie in de toepasselijke wetgeving overwegen.

4

RACISME, VREEMDELINGENHAAT EN DAARMEE SAMENHANGENDE ONVERDRAAGZAAMHEID

Discriminatie op grond van ras of etnische afstamming, door vooroordelen ingegeven misdrijven en racistische uitlatingen bleven in 2022 wijdverbreid. Er zijn aanwijzingen van systemisch racisme, ook bij wetshandavingsinstanties. De agressie van Rusland tegen Oekraïne leidde in sommige EU-lidstaten tot een oplaaiing van haatzaaiende uitlatingen en gewelddadige aanvallen.

De Europese Commissie heeft de inbreukprocedures tegen twaalf lidstaten voortgezet omdat zij het kaderbesluit betreffende de bestrijding van racisme en vreemdelingenhaat niet volledig of onnauwkeurig in nationaal recht hebben omgezet. Tegelijkertijd hebben verscheidene lidstaten hun wetgeving gewijzigd om haatmisdrijven en haatzaaiende uitlatingen strafbaar te stellen. Het Europees Parlement heeft er ook bij de lidstaten op aangedrongen te zorgen voor de volledige uitvoering en doeltreffende monitoring van de richtlijn rassengelijkheid.

De Europese Commissie riep de lidstaten op om vóór eind 2022 nationale actieplannen tegen racisme vast te stellen, zoals voorzien in het EU-actieplan tegen racisme en de EU-strategie ter bestrijding van antisemitisme en ter bevordering van het Joodse leven. Slechts ongeveer de helft heeft hieraan gevolg gegeven. Sommige lidstaten leverden gerichte inspanningen om het melden van racistische incidenten te vergemakkelijken: zij zorgden dat slachtoffers beter toegang kregen tot bijstand, bescherming en rechtspraak.

In het kaderbesluit betreffende de bestrijding van racisme en vreemdelingenhaat (Kaderbesluit 2008/913/JBZ) wordt een gemeenschappelijke strafrechtelijke benadering uiteengezet met betrekking tot vormen van racisme en vreemdelingenhaat die neerkomen op haatzaaiende uitspraken en haatmisdrijven. De Europese Commissie heeft de inbreukprocedure tegen twaalf lidstaten voortgezet die het kaderbesluit niet volledig en niet correct in nationaal recht hadden omgezet. Tegelijkertijd hebben verschillende lidstaten hun wetboek van strafrecht aangepast om haatmisdrijven en haatzaaiende uitspraken strafbaar te stellen en maatregelen genomen om eenvoudiger racistische incidenten te kunnen melden.

Racisme bleef ook in 2022 in de hele EU een groot probleem. Uit officiële en niet-officiële gegevens blijkt dat racistische haatmisdrijven en haatzaaiende uitspraken nog steeds veel voorkwamen. Bovendien hebben internationale en nationale mensenrechtenorganisaties hun bezorgdheid geuit over het toenemende aantal haatzaaiende uitspraken op het internet, vaak door de media of politici, gericht tegen joden, moslims, migranten en etnische minderheden.

Artikel 21 van het Handvest van de grondrechten van de EU verbiedt discriminatie op grond van ras of etnische afkomst. Evenzo verbiedt de richtlijn rassengelijkheid (Richtlijn 2000/43/EG) discriminatie op grond van ras of etnische afstamming in verband met de toegang tot onderwijs; arbeid; diensten, met inbegrip van huisvesting en gezondheidszorg. Uit verslagen van de toezichthoudende organen op het gebied van mensenrechten blijkt dat een aantal EU-lidstaten de bepalingen van de richtlijn nog steeds niet correct uitvoert.

De Commissie heeft de inbreukprocedures voortgezet tegen drie lidstaten die Romakinderen in het onderwijs discrimineerden. Uit enquêtes en discriminatietests blijkt dat etnische minderheden, waaronder migranten, in 2022 nog steeds te maken hadden met discriminatie op verschillende levensgebieden.

Gezien de aanhoudende bewijzen van systemisch racisme, hebben Europese en internationale instellingen opgeroepen tot gerichte inspanningen om iets te doen aan het racisme dat tot uiting komt in de bredere politieke en sociale achterstelling van personen van raciale en etnische minderheid.

FRA-ADVIES 4.1

De lidstaten van de EU moeten zorg dragen voor de volledige en correcte omzetting en toepassing van de bepalingen van het kaderbesluit van de Raad betreffende de bestrijding van racisme en vreemdelingenhaat. Lidstaten moeten onder meer maatregelen nemen om ervoor te zorgen dat racistische of xenofobe motieven als verzwarende omstandigheid worden beschouwd dan wel door de rechter bij de bepaling van de strafmaat in aanmerking worden genomen.

FRA-ADVIES 4.2

De EU-lidstaten moeten de doeltreffendheid van hun maatregelen en institutionele regelingen aanzienlijk verbeteren om de bepalingen van de richtlijn rassengelijkheid ten volle in acht te nemen, met name wat betreft de doeltreffende, evenredige en afschrikkende sancties bij niet-nakoming van de verplichtingen, zoals vereist door de richtlijn rassengelijkheid. De lidstaten worden aangemoedigd hun inspanningen in de strijd tegen racisme in al zijn verschijningsvormen, met inbegrip van systemisch racisme, op te voeren.

FRA-ADVIES 4.3

De lidstaten van de EU worden aangemoedigd zo snel mogelijk specifieke nationale actieplannen of strategieën te ontwikkelen om racisme, discriminatie op grond van ras of etnische afkomst, antisemitisme, vreemdelingenhaat en daarmee samenhangende onverdraagzaamheid te bestrijden. Om de nationale inspanningen ter plaatse te ondersteunen en te weerspiegelen, moet het nationale beleid worden omgezet in concrete maatregelen en acties op regionaal en lokaal niveau. De lidstaten moeten ervoor zorgen dat bij de ontwikkeling, uitvoering en monitoring van nationale actieplannen tegen racisme alle acties ingegeven worden door een participatieve aanpak en gebaseerd zijn op betrouwbare gegevens over gelijkheid.

FRA-ADVIES 4.4

De EU-lidstaten worden aangemoedigd wetshandavingsfunctionarissen meer op te leiden. Zij moeten ook de beoordeling van de bestaande waarborgen tegen racisme aanmoedigen, onder meer door de gelijke systemen voor prestatiebeoordeling in te voeren. De lidstaten moeten ervoor zorgen dat gevallen van politiegeweld tegen migranten en etnische minderheden snel en onafhankelijk worden onderzocht en dat slachtoffers worden bijgestaan wanneer zij wangedrag van de politie melden.

Specifieke, praktische en gebruiksklare richtsnoeren tegen discriminerende etnische profilering door politieambtenaren in de uitoefening van hun functie moeten door de wetshandavingsautoriteiten worden uitgevaardigd. Deze richtsnoeren moeten worden opgenomen in standaardwerkwijzen en gedragscodes en moeten systematisch worden meegedeeld aan politiefunctarissen in de eerste lijn.

Op de Wereldconferentie van de VN tegen Racisme hadden de lidstaten toezeggingen gedaan om de inspanningen ter bestrijding van racisme op te voeren. Eenentwintig jaar later laat de uitvoeringsfase in de EU te wensen over.

Aan de oproep om vóór eind 2022 nationale actieplannen tegen racisme aan te nemen, zoals beoogd in het EU-actieplan tegen racisme en de EU-strategie ter bestrijding van antisemitisme en ter bevordering van het Joodse leven, werd maar deels gehoor gegeven. Eind 2022 had ongeveer de helft van de lidstaten specifieke actieplannen tegen racisme of geïntegreerde maatregelen ingevoerd, en vijftien hadden ofwel een op zichzelf staande strategie voor antisemitisme, of de bestrijding van antisemitisme in bredere strategieën opgenomen. In sommige landen werden op lokaal en regionaal niveau gerichte inspanningen geleverd, waaruit blijkt dat werd ingezien dat racisme op alle niveaus moest worden bestreden via een gecoördineerde en participatieve aanpak.

De Europese en internationale instellingen hebben opgeroepen tot maatregelen om racisme bij wetshandavingsfunctionarissen en discriminerende profilering aan te pakken. Die houdingen zijn in strijd met de beginselen van het Internationaal verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie (IVUR) en andere internationale normen, waaronder die van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens (EVRM) en de daarmee samenhangende jurisprudentie van het EHRM, evenals het Handvest van de grondrechten van de EU. In de aanbevelingen van de Europese Commissie tegen racisme en onverdraagzaamheid wordt ook de positieve plicht voor de politie benadrukt om racisme en rassendiscriminatie te bestrijden.

Het is mogelijk dat bij de gevallen van politiegeweld in 2022 sprake was van raciale en xenofobe discriminatie. Er blijkt in dat jaar ook sprake te zijn van onwettige etnische profilering. Racistische incidenten en onrechtmatige etnische profilering schaden het vertrouwen in de autoriteiten en kunnen leiden tot onderrapportage van misdrijven en weerstand tegen het openbaar gezag. De lidstaten zijn blijven investeren in de opleiding van wetshandavingsfunctionarissen op het gebied van mensenrechten en antiracisme.

5

GELIJKHEID EN INTEGRATIE VAN ROMA

Tegen 2022 hebben de meeste EU-lidstaten actieplannen ontwikkeld en zijn ze begonnen met de uitvoering van hun nationale strategische kaders om de doelstellingen voor 2030 van het strategisch EU-kader voor gelijkheid, inclusie en participatie van de Roma te halen. In de loop van het jaar hebben de meeste lidstaten ook de nationale actieplannen voor de effectieve uitvoering van de kindergarantie opgesteld, waarin verscheidene lidstaten de nadruk leggen op de versterking van het onderwijs en de integratie van Roma-kinderen.

FRA heeft de resultaten van de in 2021 uitgevoerde Roma-enquête gepresenteerd. Uit de bevindingen blijkt dat er sinds de laatste enquête in 2016 weinig of geen vooruitgang is geboekt bij de bestrijding van zigeunerhaat en op het gebied van gelijke toegang tot onderwijs, werkgelegenheid, huisvesting en gezondheidszorg.

De grondrechten van Roma en travellers werden in 2022 nog steeds niet ten volle geëerbiedigd. Zigeunerhaat, discriminatie, armoede en sociale uitsluiting, maar ook haatmisdrijven en haatzaaiende uitlatingen treffen nog steeds een onevenredig aantal Roma en travellers in de EU. Dodelijke incidenten in 2022 van politiegeweld met Roma-slachtoffers wijzen erop dat institutioneel racisme bij wetshandhavingsfunctionarissen moet worden aangepakt.

FRA-ADVIES 5.1

De lidstaten moeten dringend maatregelen nemen om alle Roma die in gesegregerde nederzettingen met schrijnende huisvestingsomstandigheden leven, toegang te geven tot geschikte woningen die toegankelijk, betaalbaar en veilig voor het milieu zijn en een gezonde en niet-gesegregerde leefomgeving bieden.

Daartoe moeten zij gebruik maken van de beschikbare EU-middelen, zoals bepaald in specifieke doelstelling iii) van artikel 3, lid 1, punt d), van Verordening (EU) 2021/1058 inzake het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling en het Cohesiefonds: "het bevorderen van de sociaal-economische inclusie van gemarginaliseerde gemeenschappen, huishoudens met een laag inkomen en achterstandsgroepen, waaronder mensen met speciale behoeften, door middel van geïntegreerde acties met betrekking tot onder meer huisvesting en sociale diensten".

Uit de gegevens van de door FRA gehouden Roma-enquête die in 2022 zijn gepubliceerd, blijkt dat veel Roma in onaanvaardbare omstandigheden wonen, ten prooi vallen aan segregatie, niet over de meest elementaire voorzieningen beschikken, en vaak zelfs geen toegang hebben tot schoon leidingwater.

In oktober 2022 werden de Commissie en de lidstaten in de resolutie van het Europees Parlement over de situatie van de Roma die in nederzettingen in de EU wonen, verzocht onverwijld omvattende en doeltreffende maatregelen te nemen ter verbetering van de situatie van de Roma die in nederzettingen wonen en in dat kader passende kortetermijn- en langetermijnmaatregelen te nemen, ondersteund door toereikende EU- en nationale financiële middelen. Het Europees Parlement benadrukt in deze resolutie ook dat de rampzalige omstandigheden waarin de Roma leven en de negatieve psychologische en sociologische effecten van segregatie niet alleen gevolgen hebben voor de mensen in de nederzettingen zelf, maar ook voor andere Roma.

FRA-ADVIES 5.2

De lidstaten worden aangemoedigd platforms op te zetten en capaciteit op te bouwen onder het maatschappelijk middenveld van de Roma, met inbegrip van vrouwen, kinderen en jongeren. De lidstaten moeten veelbelovende praktijken in andere EU-landen in overweging nemen en ten volle gebruikmaken van EU-fondsen om platforms op te richten voor samenwerking met maatschappelijke organisaties en lokale en regionale belanghebbenden bij de uitvoering, monitoring en evaluatie van de nationale actieplannen en strategieën.

In de aanbeveling van de Raad van de EU van 2021 inzake gelijkheid, inclusie en participatie van de Roma (2021/C 93/1) wordt benadrukt dat de lidstaten de zinvolle participatie door en raadpleging van de Roma moeten intensiveren. In de "Roma Civil Monitor" van 2022 werd erkend dat de intensiteit en kwaliteit van de deelname van de Roma en de ngo's aan de voorbereiding van de nationale strategische kaders en nationale actieplannen voor de Roma is verbeterd ten opzichte van het verleden. Toch ontbreekt elke actieve betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld in verschillende lidstaten, en zijn slechts enkele lidstaten begonnen met de oprichting van duurzame platforms waarin de Roma breed worden vertegenwoordigd en met capaciteitsopbouw van het maatschappelijke middenveld van de Roma om volledige participatie op alle niveaus te waarborgen.

In de aanbeveling van de Raad van de EU van 2021 inzake gelijkheid, inclusie en participatie van de Roma (2021/C 93/1) worden de EU-lidstaten verzocht de uitvoering van de nationale strategische regelgevende kaders te monitoren en te evalueren. In het EU-actieplan tegen racisme worden de lidstaten verzocht om, met volledige inachtneming van hun nationale context, te komen tot de inzameling en het gebruik van gegevens over gelijkheid op basis van ras of etnische afstamming, om zowel subjectieve ervaringen van discriminatie en slachtofferschap, als structurele aspecten van racisme en discriminatie te verzamelen.

Toch zijn de beschikbare gegevens over gelijkheid fragmentarisch en is er geen sprake van harmonisatie ervan tussen landen, gegevensbronnen en gegevensverzamelaars. Dit blijkt ook uit het gebrek aan gegevens over Roma die op de vlucht zijn voor de Russische aanvalsoorlog tegen Oekraïne. In 2022 hebben verscheidene lidstaten vaart gezet achter de ontwikkeling van nieuwe gegevensverzamelingen of de verbetering van de via de nationale tellingen verzamelde gegevens om er kenmerken van gelijkheid in op te nemen.

Sommige lidstaten hebben nieuwe of bestaande mensenrechtenorganisaties opdracht gegeven gegevens te verzamelen en incidenten van zigeunerhaat te documenteren. Er werden echter nog niet genoeg inspanningen geleverd om te voldoen aan de mensenrechtenbeginselen van het Bureau van de Hoge Commissaris voor de mensenrechten (OHCHR) van de VN voor het verzamelen van gegevens en aan de aanbevelingen van de EU-groep op hoog niveau inzake non-discriminatie, gelijkheid en diversiteit, zoals uiteengezet in de EU-leidraad voor de verzameling en het gebruik van gelijkheidsgegevens op basis van ras of etnische afkomst.

In artikel 14 van het Handvest van de grondrechten (het Handvest) van de EU is het recht op onderwijs vastgelegd. Een van de vier sectorale doelstellingen van het strategisch EU-kader voor de Roma is dat kinderen van alle raciale of etnische achtergronden gelijke toegang tot onderwijs moeten hebben. Dat is ook in overeenstemming met de richtlijn inzake gelijke behandeling ongeacht ras of etnische afstamming ("richtlijn rassengelijkheid").

In de Europese zorgstrategie riep de Commissie de lidstaten op om Romakinderen gelijke kansen te bieden. Dat heeft de Raad ook gedaan in zijn aanbeveling tot instelling van een Europese kindergarantie.

De onderwijskloof tussen Romakinderen en kinderen uit de algemene bevolking blijft erg groot, met hoge uitvalpercentages na de eerste jaren van de middelbare school, zo blijkt uit de Roma-enquête van FRA uit 2021. In het onderwijs is de segregatie sinds 2016 zelfs toegenomen.

FRA-ADVIES 5.3

De EU-lidstaten moeten alles in het werk blijven stellen om te zorgen voor een efficiënte monitoring door regelmatig gelijkheidsgegevens te verzamelen en te gebruiken. Hierbij moeten ze toezicht houden op het gebruik van EU-middelen, evenals op de maatregelen en programma's waarmee de doelstellingen voor 2030 op het gebied van gelijkheid, inclusie en participatie van de Roma moeten worden bereikt.

De lidstaten worden aangemoedigd ervoor te zorgen dat hun gegevensverzameling, met inbegrip van nationale volkstellingen, in overeenstemming is met de op de mensenrechten gebaseerde benadering van gegevens. Zij moeten terdege rekening houden met de EU-leidraad voor de verzameling en het gebruik van gelijkheidsgegevens op basis van ras of etnische afkomst.

De lidstaten moeten de samenwerking tussen het maatschappelijk middenveld, de academische wereld, de gelijkheidsorganen en de diensten voor de statistiek aanmoedigen en actief bevorderen om de rapportage en de regelmatige monitoring van discriminatie, zigeunerhaat en haatmisdrijven te vergemakkelijken.

FRA-ADVIES 5.4

De EU-lidstaten moeten korte metten maken met elke vorm van segregatie van Roma in het onderwijs en bewijzen daarvan verzamelen om de richtlijn rassengelijkheid volledig uit te voeren.

De lidstaten moeten prioriteit geven aan en gebruikmaken van nationale en EU-middelen om kwalitatief hoogwaardig onderwijs en meer opleidingsmogelijkheden aan Romakinderen te bieden en het maatschappelijk middenveld van de Roma te betrekken bij het ontwerp, de uitvoering en monitoring van hun nationale maatregelen.

FRA-ADVIES 5.5

De EU-lidstaten moeten hun inspanningen intensiveren om armoede en sociale uitsluiting onder de Roma aan te pakken. Hiervoor zijn gerichte maatregelen nodig die arbeid in loondienst en de toewijzing van sociale uitkeringen combineren om de doelstelling voor 2030 te halen teneinde de armoedekloof tussen Roma en de bevolking in het algemeen te dichten, zoals vereist door het strategisch EU-kader voor de Roma.

De lidstaten moeten zich in hun nationale actieplannen tot 2030 specifiek richten op Romakinderen in het kader van de Europese kindergarantie. Daarbij moeten zij rekening houden met de bevindingen en aanbevelingen van de specifieke landenstudies die zijn verricht door het Kinderfonds van de Verenigde Naties (Unicef) en de Europese Commissie.

De lidstaten moeten in nauwe samenwerking met de maatschappelijke organisaties en gemeenschappen van de Roma doeltreffende maatregelen vaststellen, plannen en uitvoeren om Romavrouwen te helpen werk te vinden, teneinde hun economische onafhankelijkheid te vergroten en hen te beschermen tegen armoede.

Armoede en sociale uitsluiting bestrijden en de sociaal-economische kloof dichten vormen een van de drie horizontale doelstellingen van het strategisch EU-kader voor de Roma. De Europese kindergarantie is het vlaggenschipinitiatief van de EU om ervoor te zorgen dat elk kind in Europa dat met armoede of sociale uitsluiting wordt bedreigd, toegang heeft tot de meest elementaire rechten, zoals gezondheidszorg en onderwijs. De Romakinderen worden in het initiatief beschouwd als specifiek achtergestelde kinderen en de lidstaten worden verzocht om in hun behoeften te voorzien.

Het Europees Parlement roept in zijn resolutie van juli 2022 op om een einde te maken aan de armoede onder vrouwen en noemt Romavrouwen als een bijzonder kwetsbare groep. De hoofddoelstelling van de EU in het actieplan voor de Europese pijler van sociale rechten is het aantal mensen dat met armoede of sociale uitsluiting wordt bedreigd met ten minste 15 miljoen te verminderen. Dat moet voor iedereen worden gewaarborgd door leefbare lonen en adequate voorzieningen voor een minimuminkomen voor wie niet over voldoende middelen beschikt.

In 2021 loerde in de huishoudens van vier op de vijf Roma (80%), met inbegrip van hun kinderen, armoede of ernstige materiële deprivatie (48%) nog steeds om de hoek, zoals blijkt uit de meest recente gegevens van FRA in tien EU-lidstaten. In de "Roma Civil Monitor" van 2022 wordt geconstateerd dat de nationale strategieën en actieplannen voor de Roma amper gericht zijn op armoede en sociale bescherming.

6

ASIEL, VISA, MIGRATIE, GRENZEN EN INTEGRATIE

Als gevolg van de uitbraak van de Russische aanvalsoorlog tegen Oekraïne lieten bijna vier miljoen ontheemde personen zich registreren in de EU, zoals in het inleidende hoofdstuk van dit verslag wordt beschreven. Tegelijkertijd werden de grenzen van de EU door de toegenomen wereldwijde mobiliteit na de COVID-19-pandemie vaker illegaal overgestoken.

Langs de buitengrenzen van de EU zijn op verschillende plaatsen meldingen van ernstige en aanhoudende rechtenschendingen die bovendien niet snel en doeltreffend zijn onderzocht, waardoor zij grote uitdagingen voor de rechtsstaat vormen. De grondrechten aan de grenzen werden ernstiger geschonden en omdat de schendingen niet worden aangepakt, heerst straffeloosheid voor onwettig optreden.

Overheidsinstanties en andere actoren die de rechten van migranten en vluchtelingen aan de grenzen verdedigen, oefenen steeds meer druk uit op de organisaties van het maatschappelijk middenveld. De EU-regels voor de hervorming van het asielbeleid zijn nog steeds in behandeling bij de medewetgever van de EU. Het mechanisme om toezicht te houden op de toepassing van de Schengenbepalingen wordt momenteel herzien, waarbij meer aandacht uitgaat naar de grondrechten. De rechtsinstrumenten voor het opzetten van informatietechnologiesystemen op het gebied van vrijheid, veiligheid en recht bevatten verschillende waarborgen wat betreft grondrechten; de belangrijkste uitdaging bestaat er nu in deze in praktijk brengen.

Voor vluchtelingen die niet op de vlucht zijn voor de Russische invasie van Oekraïne, blijven de wettelijke mogelijkheden om zich in de EU in veiligheid te brengen, beperkt. Tegen de achtergrond van de toenemende gedwongen ontheemding overal ter wereld proberen sommigen dit op onwettige wijze te doen. Wanneer zij de buitengrenzen van de EU illegaal oversteken of dit proberen, worden in verschillende EU-lidstaten hun rechten geschonden.

Het gaat om ernstige, zich herhalende en wijdverbreide schendingen van de grondrechten. Een groot aantal meldingen heeft betrekking op gedrag van ambtenaren dat naar nationaal recht een zwaar misdrijf kan uitmaken. Toch leidt dit in de nationale rechtsstelsels in slechts weinig gevallen tot vervolging, wat kan leiden tot een gevoel van straffeloosheid.

Het maatschappelijk middenveld is een essentieel onderdeel van de Europese grondrechtenarchitectuur en speelt een cruciale rol bij de handhaving van burgerrechten. De tegenstelling tussen maatschappelijke organisaties enerzijds die de rechten van migranten en vluchtelingen verdedigen, en overheidsinstanties en niet-overheidsactoren anderzijds, wordt steeds meer op de spits gedreven.

FRA-ADVIES 6.1

In de jaarlijkse verslagen over de staat van Schengen van de Schengenraad en de Commissie moet één agendapunt of een rubriek worden gewijd aan de situatie van de grondrechten aan de grenzen.

De EU-lidstaten moeten nationale mechanismen opzetten of versterken om toezicht te houden op de naleving van de grondrechten aan hun grenzen, op grond van de expertise van FRA.

FRA-ADVIES 6.2

De Europese Commissie moet zich blijven inspannen om de grondrechten op gelijke wijze te doen naleven door middel van Schengenevaluaties. Bij de evaluatie van de nationale programma's van de EU-lidstaten moet de Europese Commissie alle waarborgen op het gebied van grondrechten toepassen die zijn opgenomen in de rechtsinstrumenten van de EU tot oprichting van het Fonds voor asiel, migratie en integratie en die voor grensbeheer en visa in het kader van het Fonds voor geïntegreerd grensbeheer.

In het secundaire EU-recht op het gebied van asiel, grenzen en immigratie zijn belangrijke waarborgen voor de grondrechten opgenomen. In 2022 kwam de nadruk te liggen op het in de praktijk brengen ervan. De herziening van het Schengenevaluatie- en toezichtmechanisme is hier een voorbeeld van, net als de procedures om EU-middelen te ontvangen. Beroepsbeoefenaars zijn niet genoeg bekend met deze waarborgen, en stemmen hun gedrag en handelen er onvoldoende op af.

FRA-ADVIES 6.3

De EU moet overwegen een mechanisme in te stellen voor de onafhankelijke evaluatie van haar grootschalige IT-systemen. Een dergelijk mechanisme zou zorgen voor een voortdurende, onafhankelijke en deskundige evaluatie van de gevolgen van grootschalige IT-systemen van de EU op het gebied van vrijheid, veiligheid en gerechtigheid voor de grondrechten en de waardigheid van mensen. De ervaring van de onafhankelijke beoordelaar van terrorismewetgeving in het Verenigd Koninkrijk kan als inspiratiebron dienen voor een degelijk en duurzaam mechanisme dat onafhankelijk is van de Europese Commissie en van de EU-agentschappen die betrokken zijn bij het beheer of de ondersteuning van deze IT-systemen.

De werkzaamheden aan grootschalige IT-systemen op EU-niveau zijn voortgezet, om het grensbeheer te vergemakkelijken, asielprocedures te ondersteunen en interne veiligheidsrisico's te beperken. De persoonsgegevens van bijna alle onderdanen van derde landen die in de EU verblijven of naar de EU reizen, met inbegrip van biometrische gegevens, zullen worden verwerkt via zes grootschalige IT-systemen van de EU.

In de EU-wetgeving zijn talrijke waarborgen opgenomen die, mits zij naar behoren worden uitgevoerd, de dreiging van schendingen van de grondrechten beogen te beperken. De IT-systemen van de EU zijn echter nog maar net bedrijfsklaar en we zijn nog aan het ontdekken hoe verschillende onderdelen samenwerken. Voor een deel blijft het dus onbekend welke mogelijke grote gevolgen ze kunnen hebben voor de grondrechten.

7

INFORMATIEMAATSCHAPPIJ, PRIVACY EN GEGEVENSBEWAKING

Van het gebruik van artificiële intelligentie (AI) tot moderatie van online-inhoud, gegevensbewaring, gezichtsherkenningstechnologieën en de toegang tot/het gebruik van elektronisch bewijsmateriaal in strafrechtelijke onderzoeken: 2022 bleef een uitdagend jaar. Hoe kunnen we op de best mogelijke wijze alle beschikbare gegevens optimaal benutten en tegelijkertijd de voorschriften inzake gegevensbescherming en andere waarborgen op het gebied van de grondrechten in acht nemen?

Op EU-niveau vond vaker overleg plaats over passende waarborgen voor de vele toepassingen van AI, waarbij meer aandacht werd besteed aan de grondrechten.

Bij zowel internationale instellingen als nationale overheden vonden besprekingen plaats over de mate waarin de politie en de gerechtelijke autoriteiten toegang mogen hebben tot persoonsgegevens. Het aantal initiatieven dat het gebruik van moderne bewakingstechnologieën en de toegang tot gegevens voor veiligheidsdoeleinden mogelijk maakt, is toegenomen. Tegelijk groeide hierover ook de bezorgdheid bij rechtbanken, maatschappelijke organisaties en overheidsinstanties.

De onderhandelingen over de ontwerpverordening artificiële intelligentie (wet op de artificiële intelligentie) zijn in 2022 gestaag gevorderd. Een groot aantal voorgestelde amendementen is ingediend in het Europees Parlement en de Raad heeft in december een gemeenschappelijke aanpak goedgekeurd. Beide medewetgevers lijken de neiging te hebben gehad om in de voorgestelde tekst sterkere waarborgen op het gebied van de grondrechten op te nemen. Deze waarborgen kunnen echter nog verder worden versterkt, bijvoorbeeld in de conformiteitsbeoordelingsprocedure (voorgesteld artikel 43 en bijlage VII).

Momenteel worden besprekingen gevoerd over de definitie van AI, waarbij de tendens bestaat om het toepassingsgebied ervan aanzienlijk te beperken. Hierdoor zou een aantal AI-toepassingen en -gebruiken die de grondrechten negatief kunnen beïnvloeden, buiten het voorgestelde wetgevingskader vallen.

Tegelijk met deze wetgevingsinspanningen op EU-niveau hebben sommige lidstaten in 2022 specifieke maatregelen genomen om een veilig en grondrechtenconform gebruik van AI op nationaal niveau te waarborgen, zoals de invoering van een specifieke AI-toezichthouder of een grondrechteneffectbeoordeling voor AI.

FRA-ADVIES 7.1

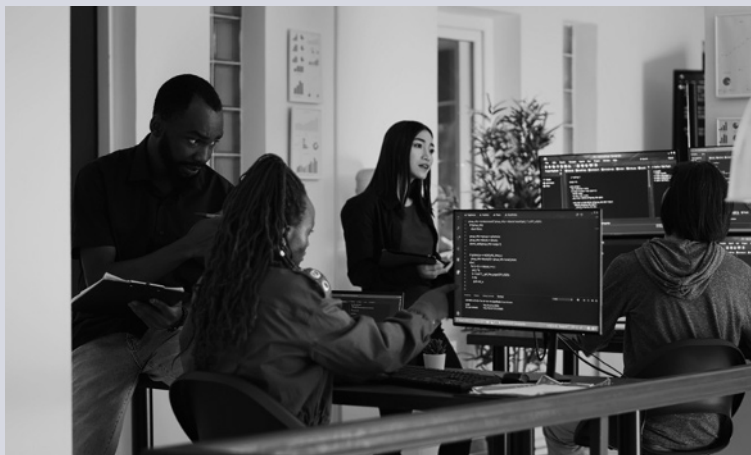
De medewetgevers van de EU moeten in het voorstel voor de AI-wet toepasselijk verwijzen naar waarborgen voor de grondrechten. De generieke definitie van AI mag niet zo nauw worden afgebakend dat de mate de bescherming door de wet onnodig wordt beperkt. Er moet ook gebruik worden gemaakt van bestaande wetgeving, zoals die inzake gegevensbescherming en non-discriminatie, om het hoofd te kunnen bieden aan uitdagingen op het gebied van de grondrechten die het AI-gebruik met zich meebrengt, aangezien deze wetgeving zowel online als offline van toepassing is.

FRA-ADVIES 7.2

De Europese Commissie moet er in haar richtsnoeren voor de uitvoering van de digitaal dienstenverordening voor zorgen dat aanbieders van onlinediensten de daarin vastgestelde verplichtingen interpreteren en uitvoeren op een manier waarbij de grondrechten worden nageleefd, bijvoorbeeld met betrekking tot het risico op overmatige verwijdering en de vrijheid van meningsuiting.

In 2022 werd de baanbrekende digitaal dienstenverordening aangenomen. Dit betekende een belangrijke stap voor een veiliger online-omgeving waarin de grondrechten van de gebruikers beter worden beschermd. Tegelijkertijd hebben sommige maatschappelijke organisaties hun bezorgdheid geuit over de uitvoeringsruimte die de verordening aanbieders van onlinediensten laat en die tot een beknotting van de grondrechten zou kunnen leiden, vooral van de vrijheid van meningsuiting, door aan te sturen op voorzichtigheid en bovenmatige verwijdering van content om negatieve sancties te voorkomen.

De digitaal dienstenverordening bevat meerdere bepalingen om de bescherming van de grondrechten te verbeteren. Hierdoor moeten grote onlineplatforms de risico's voor de grondrechten geregeld beoordelen en risicobeperkende maatregelen invoeren. De verordening voorziet ook in betere toegang tot de gegevens die onlineplatforms bezitten of genereren. Hierdoor kunnen toezichtsorganen en onafhankelijke, erkende onderzoekers een beoordeling maken van de risico's voor de grondrechten.

FRA-ADVIES 7.3

De EU-lidstaten moeten hun wetgeving inzake gegevensbewaring aanpassen aan de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Unie en algemene en ongedifferentieerde bewaring van gegevens door telecommunicatiediensten vermijden. Bovendien moeten de lidstaten ervoor zorgen dat het nationale recht strenge evenredigheidstoetsen en geschikte procedurele waarborgen bevat om het grondrecht op privacy en de bescherming van persoonsgegevens doeltreffend te waarborgen.

In 2022 werden door de nationale overheden wetgevingsinitiatieven genomen om wetshandhavingsautoriteiten meer inzage te verlenen in opsporings- en onderzoeksgegevens van criminele activiteiten. De richtlijn gegevensbewaring is in 2014 nietig verklaard en het Hof van Justitie van de EU (HvJ-EU) heeft sindsdien in verschillende arresten de onrechtmatigheid van algemene en ongedifferentieerde gegevensbewaring herbevestigd. Niettemin wordt in verschillende EU-lidstaten de wetgeving nog steeds herzien om ervoor te zorgen dat gegevens kunnen worden bewaard in overeenstemming met het arrest van het HvJ-EU. Ontwerpbevestigingen of goedgekeurde wetsbepalingen die niet voldeden aan de eisen van het HvJ-EU hebben geleid tot klachten van sommige maatschappelijke organisaties en overheidsinstanties.

In 2022 bleef de belangstelling van overheden en wetshandhavingsautoriteiten uitgaan naar het gebruik van technologieën voor bewakingsdoeleinden en de toegang tot gegevens waarmee criminele activiteiten en veiligheidsdreigingen kunnen worden vastgesteld. Weliswaar kan de context waarin deze technologieën wordt gebruikt, net als de aard ervan, verschillen, maar ze kunnen ernstige gevolgen hebben voor de grondrechten van personen.

Enerzijds werd in de onthullingen van het Pegasus-project benadrukt dat sommige overheidsinstanties en regeringen mogelijk niet-gerichte en op grote schaal gebruikte spyware gebruiken. Anderzijds maken overheidsinstanties en maatschappelijke organisaties zich zorgen over de wettigheid, noodzaak en evenredigheid van deze technologieën door de aanhoudende belangstelling van regeringen en wetshandhavingsinstanties voor de uitbreiding en legalisering van bewakingstechnologieën die op grote schaal gevoelige persoonsgegevens verzamelen (zoals gezichtsherkenning). In verschillende lidstaten hebben maatschappelijke organisaties, overheidsinstanties en rechtbanken de aandacht gevestigd op de risico's voor de grondrechten die gepaard gaan met geavanceerde bewakingstechnologieën, en met name het gebruik van bewakingscamera's in openbare ruimten.

FRA-ADVIES 7.4

De EU-instellingen en de lidstaten moeten ervoor zorgen dat alle nieuwe wetgevingsinitiatieven die worden voorgesteld om de veiligheid van personen via bewakingstechnologieën te bevorderen, de grondrechten eerbiedigen. Wanneer met name wetten op het gebruik van biometrische gegevens of technologieën voor gezichtsherkenning worden aangenomen, moet er tevens voor worden gezorgd dat daarin passende waarborgen zijn opgenomen die het recht op gegevensbescherming en privacy beschermen.

Deze beschermingsmaatregelen moeten bij wet zijn voorgeschreven en moeten noodzakelijk en evenredig zijn. Onafhankelijke toezichtmechanismen moeten ervoor zorgen dat ze regelmatig worden getoetst. Wanneer dergelijke maatregelen niet in overeenstemming zijn met de grondrechten, moeten personen een klacht kunnen indienen, en moeten zij toegang hebben tot doeltreffende rechtsmiddelen.

8

RECHTEN VAN HET KIND

Het aantal kinderen dat met armoede en sociale uitsluiting wordt bedreigd, is in 2022 verder toegenomen. De hoge energiekosten en de stijgende inflatie vormen een extra belasting voor de huishoudens met kinderen die grote moeite hebben om in hun basisbehoeften te voorzien. De EU-lidstaten proberen onder meer via de Europese kindergarantie tegemoet te komen aan de behoeften van kinderen en gezinnen die het zwaar hebben.

Naast de kinderen die Oekraïne zijn ontvlucht, zijn er ook meer minderjarige asielzoekers van buiten de EU Europa binnengekomen. Als gevolg daarvan was het voor verscheidene lidstaten een heuse opdracht om voor basisvoorzieningen te zorgen; in sommige lidstaten bleven ze kinderen in het kader van migratie vasthouden. De Europese Commissie heeft verschillende wetsvoorstellen over de rechten van slachtoffers ingediend. De lidstaten hebben dan ook talrijke wetgevingsmaatregelen genomen ter bescherming van kinderen die als slachtoffer of als getuige met het gerecht in aanraking komen.

FRA-ADVIES 8.1

De Europese Commissie moet de EU-lidstaten ondersteunen en begeleiden bij de uitvoering van hun nationale plannen voor de Europese kindergarantie. Onder meer EU-financiering, zoals het ESF+, technische bijstand en het delen van goede praktijken moeten hier deel van uitmaken. De uitvoering van de nationale plannen moet nauwkeurig worden gecontroleerd in het kader van het Europees Semester, en de betreffende resultaten van toezicht moeten worden opgenomen in landspecifieke aanbevelingen.

De EU-lidstaten moeten de lopende initiatieven om de gevolgen van de energiecrisis en de hoge inflatie voor arme huishoudens op te vangen, waar nodig voortzetten en uitbreiden, met bijzondere aandacht voor meer kwetsbare groepen, zoals alleenstaande ouders, Roma en migrantengezinnen. Tijdelijke maatregelen die goede resultaten opleveren zouden in het sociale beleid kunnen worden opgenomen, ook bij de uitvoering van nationale plannen voor de Europese kindergarantie.

Bijna een op de vier kinderen in de EU dreigt in de armoede te belanden of sociaal te worden uitgesloten (24,4 %). Voordien was er een neerwaartse trend: in 2019 werd 22,2 % van de kinderen met armoede of sociale uitsluiting bedreigd, maar de COVID-19-pandemie heeft voor een kentering gezorgd. De aanhoudend hoge percentages van kinderen in armoede zijn van betekenis voor de verplichtingen van de EU-lidstaten om de rechten en het welzijn van kinderen te waarborgen (artikel 24 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie en artikel 3 van het Verdrag betreffende de Europese Unie) en de doelstellingen inzake sociale politiek van de EU (artikel 151 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie).

In 2022 werd gestart met de uitvoering van de Europese kindergarantie. Alle lidstaten hebben nationale coördinatoren aangesteld en achttien lidstaten hebben nationale actieplannen uitgestippeld. De nationale coördinatoren zijn over diverse bestuurslagen gespreid binnen de nationale overheden. De inhoud en de aard van de actieplannen verschilt overigens, maar veel lidstaten hebben ten minste 5 % van hun financiering uit het Europees Sociaal Fonds Plus (ESF+) toegewezen aan de uitvoering van maatregelen in het kader van de Europese kindergarantie.

In het kader van het Europees Semester 2022 hebben acht lidstaten landspecifieke aanbevelingen ontvangen met betrekking tot voor- en vroegschoolse educatie en opvang.

Door de energiecrisis en de hoge inflatie in 2022 is het aantal kinderen in arme gezinnen toegenomen. Verschillende lidstaten hebben sociale beleidsmaatregelen genomen ter verbetering van de situatie, zoals het verhogen van de kinderbijslag, het verstrekken van eenmalige vergoedingen of hulp bij de betaling van verwarmingskosten.

Minderjarige migranten en asielzoekers bleven naar Europa komen, vaak onder gevaarlijke omstandigheden. Het aantal kinderen dat asiel aanvroeg, steeg in 2022 aanzienlijk, met een totaal van 222 100, waarvan 39 520 ongegeleid bij aankomst. Migrerende kinderen hebben recht op bescherming op grond van het VN-Verdrag inzake de rechten van het kind, het Europees Verdrag voor de rechten van de mens, het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie en andere EU-wetgeving, zoals de richtlijn opvangvoorzieningen.

Verschillende EU-lidstaten hebben problemen ondervonden om te zorgen voor geschikte opvangomstandigheden, zoals huisvesting, hetgeen wordt vereist door de richtlijn opvangvoorzieningen. In sommige landen werden kinderen met hun gezin of niet-begeleide kinderen vastgehouden, voornamelijk in het kader van terugkeer of voor identificatie en leeftijdsbepaling. De Europese en internationale instellingen hebben hun diepe bezorgdheid geuit over de slechte opvangvoorzieningen in de EU. Het Asielagentschap van de Europese Unie heeft meer operationele ondersteuning geboden aan de lidstaten.

In 2022 hebben achttien lidstaten overeenstemming bereikt over een vrijwillig solidariteitsmechanisme ter ondersteuning van de herplaatsing van asielzoekers in het Middellandse Zeegebied en langs de westelijke Atlantische route. Tussen het begin van de herplaatsingen in 2020 en december 2022 zijn ongeveer 5 040 personen, waaronder 1 021 kinderen met hun familie en 1 313 niet-begeleide kinderen, vanuit Griekenland herplaatst.

De Voogdij over niet-begeleide kinderen, een belangrijke waarborg in de richtlijn opvangvoorzieningen (artikel 24) en de richtlijn asielprocedures (artikel 25), heeft zich volgens onderzoek van FRA de afgelopen jaren verder ontwikkeld door wetwijzigingen op nationaal gebied. Er blijven echter nog een aantal uitdagingen bestaan: het mandaat van de Voogd is vaak beperkt tot juridische vertegenwoordiging, de benoeming van een Voogd kan langer dan een maand in beslag nemen, Voogden kunnen een groot aantal kinderen toegewezen krijgen en er is onvoldoende opleiding voor pas benoemde Voogden.

FRA-ADVIES 8.2

De lidstaten van de EU moeten voldoende nationale en EU-middelen uittrekken om te voorzien in de bescherming van minderjarige asielzoekers en migrerende kinderen, ongeacht of het gaat om kinderen in gezinsverband of niet-begeleide kinderen. Ze moeten voldoende middelen besteden zodat de opvangvoorzieningen kunnen voldoen aan de minimumnormen van de richtlijn opvangvoorzieningen, vooral om in geschikte huisvesting te voorzien en detentie te voorkomen door alternatieven daarvoor aan te reiken. De lidstaten moeten met name hun inspanningen opvoeren om voor elk kind dat zonder begeleiding in de EU aankomt, snel een voogd aan te stellen die opleiding heeft gevolgd en voldoende middelen heeft, en om ervoor te zorgen dat het kind naar school gaat.

FRA-ADVIES 8.3

De medewetgevers van de EU moeten ervoor zorgen dat de bestaande rechten en procedurele waarborgen voor kinderen die het slachtoffer zijn van een misdrijf dat reeds valt onder de richtlijn slachtofferrechten, de richtlijn inzake mensenhandel en de richtlijn inzake seksueel misbruik bij kinderen, worden versterkt via de voorstellen van de Europese Commissie en in toekomstige wetgeving.

De EU-lidstaten moeten hun inspanningen intensiveren om ervoor te zorgen dat kinderen die met de wet in aanraking komen, een eerlijk proces krijgen met alle waarborgen van de richtlijn procedurele waarborgen. Hiertoe moet onder meer verplichte multidisciplinaire opleiding aan alle betrokken juridische en sociale beroepsbeoefenaars worden aangeboden.

De Europese Commissie heeft verschillende wetsontwerpen ingediend die grote gevolgen zullen hebben voor de rechten van kinderen die als slachtoffer of getuige in aanraking komen met het gerecht: nieuwe regels ter voorkoming en bestrijding van online seksueel misbruik van kinderen, een nieuwe richtlijn inzake huiselijk geweld en een herziene richtlijn inzake mensenhandel. Verschillende EU-lidstaten hebben nieuwe wetgeving aangenomen op het gebied van minderjarige slachtoffers, waarbij de nadruk ligt op het aanpakken van seksuele misdrijven met inbegrip van die welke online plaatsvinden, het verbeteren van procedurele waarborgen, en het afschaffen van verjaringstermijnen.

Artikel 48 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie voorziet in belangrijke waarborgen voor het vermoeden van onschuld en het recht van verdediging. In artikel 24 wordt bepaald dat in de eerste plaats rekening moet worden gehouden met de belangen van het kind.

De richtlijn procedurele waarborgen voorziet in een aantal waarborgen voor kinderen die met de wet in aanraking komen. Onderzoek van FRA naar de praktische uitvoering wijst op een aantal problemen, zoals het gebrek aan kindvriendelijke informatie, tekortkomingen bij het verrichten van individuele beoordelingen, het lekken van privégegevens naar de media en meldingen van mishandeling of geweld door de politie. Uit het onderzoek blijkt ook dat tot op zekere hoogte opleidingen beschikbaar zijn, maar alleen op vrijwillige basis.

9

TOEGANG TOT DE RECHTER: RECHTEN VAN SLACHTOFFERS EN ONAFHANKELIJKHEID VAN DE RECHTERLIJKE MACHT

In 2022 is er enige verbetering opgetreden op het gebied van slachtofferrechten, vooral wat betreft de bescherming van slachtoffers met specifieke behoeften. In sommige EU-lidstaten vonden zowel op Europees als op nationaal niveau belangrijke ontwikkelingen plaats op het gebied van wetgeving en beleid voor vrouwelijke slachtoffers van gendergerelateerd geweld. Zo werd onder meer een EU-voorstel gepubliceerd voor een nieuwe richtlijn ter bestrijding van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld.

Er bleef diepe bezorgdheid bestaan over de rechtsstaat en de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in bepaalde EU-lidstaten. Het Hof van Justitie van de Europese Unie heeft zijn eerste arrest gewezen over het algemene conditionaliteitsmechanisme, dat ervoor zorgt dat de EU-begroting wordt beschermd wanneer lidstaten de rechtsstaat schenden voor wat betreft de uitvoering van die begroting. In het arrest werd de verenigbaarheid van het mechanisme met het primaire Unierecht bevestigd.

Artikel 22 van de EU-richtlijn slachtofferrechten en de daarop betrekking hebbende overwegingen voorzien in het recht van een slachtoffer op een individuele beoordeling ter onderkenning van zijn behoeften. De lidstaten zijn dan ook verplicht om de specifieke beschermingsbehoeften van slachtoffers individueel te beoordelen en om te bepalen of en in welke mate zij baat zouden hebben bij bijzondere maatregelen tijdens de strafprocedure.

In 2022 hebben enkele lidstaten praktische maatregelen genomen om slachtoffers met bijzondere behoeften gemakkelijker te identificeren. Er kwamen onder meer richtsnoeren tot stand voor de behandeling van verschillende groepen kwetsbare slachtoffers en een voorlichtingscampagne die specifieke groepen slachtoffers tot doelgroep had.

Er blijven echter uitdagingen bestaan. In de evaluatie van de slachtofferrichtlijn door de Europese Commissie werd gewezen op verschillende tekortkomingen met betrekking tot de bescherming van de individuele behoeften van slachtoffers. Deze tekortkomingen hadden invloed op de wijze waarop de slachtoffers werden behandeld na een misdrijf en tijdens de strafprocedure. Volgens de evaluatie van de Commissie houden deze tekortkomingen verband met een gebrek aan kennis bij beroepsbeoefenaars over de specifieke behoeften, wat er op zijn beurt toe kan leiden dat de slachtoffers niet altijd op de juiste wijze worden bejegend. In de evaluatie werd erop gewezen dat geen specifieke richtsnoeren voorhanden waren om de individuele beoordelingen uit te voeren, dat het belang van de beoordelingen niet werd ingezien door de beroepsbeoefenaars en dat zij de nodige opleiding ontbeerden.

FRA-ADVIES 9.1

De EU-lidstaten moeten ervoor zorgen dat slachtoffers individueel worden beoordeeld zodat hun specifieke beschermingsbehoeften kunnen worden vastgesteld. Aan de hand van deze beoordeling moet worden bepaald welke bijzondere beschermingsmaatregelen zich wegens hun bijzondere kwetsbaarheid opdringen tijdens de strafprocedure. Daarnaast worden de lidstaten aangemoedigd om te voorzien in specifieke richtsnoeren en opleidingen voor beroepsbeoefenaars om het recht van een slachtoffer op een individuele beoordeling te ondersteunen.

FRA-ADVIES 9.2

Alle EU-lidstaten die het Verdrag van Istanbul hebben geratificeerd, moeten seksueel geweld strafbaar stellen aan de hand van op gebrek aan toestemming gebaseerde definities van verkrachting en andere vormen van seksueel geweld. De lidstaten moeten er ook voor zorgen dat alle opzettelijke seksuele handelingen die zonder toestemming van het slachtoffer zijn gepleegd, doeltreffend worden onderzocht, vervolgd en bestraft.

FRA-ADVIES 9.3

De EU en haar lidstaten worden aangemoedigd hun inspanningen en hun samenwerking te intensiveren om de rechterlijke onafhankelijkheid als essentieel onderdeel van de rechtsstaat, en het wederzijds vertrouwen te handhaven en te versterken. In dit verband worden de lidstaten aangemoedigd snel gevolg te geven aan onder meer de aanbevelingen en maatregelen die zijn genomen in het kader van het Europese rechtsstaatmechanisme en het nieuwe EU-conditionaliteitsmechanisme.

Eind 2022 hadden alle EU-lidstaten het Verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld (Verdrag van Istanbul) ondertekend, hoewel zes lidstaten dit verdrag nog moeten ratificeren. Uit hoofde van artikel 36 van het verdrag moeten de verdragsluitende staten alle seksuele handelingen die zonder de toestemming van een van de betrokken personen plaatsvinden, strafbaar stellen. De strafbaarstelling van seksuele handelingen op basis van dergelijke op toestemming gebaseerde definities is ook een vereiste in de artikelen 3 en 8 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens, zoals uitgelegd door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Dit is in overeenstemming met de hedendaagse opvattingen over seksueel geweld, die niet zijn gebaseerd op geweld of soortgelijke elementen.

In de EU-lidstaten zijn definities van seksueel geweld steeds vaker gebaseerd op het vereiste van toestemming. Daartoe zijn in 2022 in enkele lidstaten nieuwe wetgeving en voorstellen aangenomen.

Een onafhankelijke rechterlijke macht is cruciaal voor de rechtsstaat en voor de toegang tot de rechter (artikel 19 VEU, artikel 67, lid 4, VWEU en artikel 47 van het Handvest van de grondrechten van de EU).

Uit het EU-scorebord voor justitie van 2022 blijkt dat er op het vlak van justitie problemen blijven bestaan in verschillende EU-lidstaten, zoals die welke slaan op de perceptie van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in de EU-lidstaten.

De Europese Commissie heeft in 2022 haar derde jaarverslag over de rechtsstaat uitgebracht. Het verslag heeft betrekking op vier belangrijke pijlers, waaronder de kwestie van rechtsstelsels en de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. In het verslag worden belangrijke hervormingen ter bevordering van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht toegejuicht, maar wordt ook gewezen op aanhoudende structurele problemen in enkele lidstaten met betrekking tot de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht.

In dat jaar is ook het allereerste uitvoeringsbesluit in het kader van de conditionaliteitsverordening aangenomen. Met dit besluit worden maatregelen opgelegd om de begroting te beschermen tegen de gevolgen van schendingen van de beginselen van de rechtsstaat. Het heeft ook betrekking op openbare aanbestedingen, de doeltreffendheid van gerechtelijke vervolging en de strijd tegen corruptie in Hongarije.

10

ONTWIKKELINGEN OMTRENT DE UITVOERING VAN HET VERDRAG VAN DE VERENIGDE NATIES INZAKE DE RECHTEN VAN PERSONEN MET EEN HANDICAP

De EU-wetgever heeft maatregelen genomen om ook voor mensen met een handicap te voorzien in eerlijke minimumlonen. In het Europees Parlement zijn verschillende nieuwe voorstellen ingediend waarmee de uitvoering van het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (CRPD) in de EU wordt vergemakkelijkt, onder meer bij het kiesrecht van de EU, voorafgaand aan de Europese verkiezingen van 2024. Het blijft echter zorgwekkend dat EU-middelen worden aangewend voor institutionalisering.

Op de arbeidsmarkt en in het onderwijssysteem blijven er op nationaal niveau zeer grote verschillen bestaan tussen de mate van arbeidsparticipatie van mensen met een handicap en die van anderen. De EU-lidstaten zijn er maar beperkt in geslaagd meer relevante bijstand te verlenen en vaker een einde te maken aan door segregatie ingegeven benaderingen.

Er is vooruitgang geboekt bij de uitvoering van de toegankelijkheidsrichtlijnen van de EU en de nationale toegankelijkheidsprogramma's, maar de lidstaten hebben de omzettingstermijnen niet gehaald, laat staan dat hun vooruitgang onderling gelijke tred heeft gehouden. De lidstaten hebben aanzienlijke inspanningen geleverd voor de opvang van mensen die Oekraïne ontvluchten, waaronder de personen met een handicap. In een lijst die het de Europese Commissie had toegestuurd, heeft het Comité voor de rechten van personen met een handicap (CRPD-comité) de EU gevraagd naar het antwoord op een uitgebreide reeks vragen.

Nu het Zweedse nationale opvolgingskader van start is gegaan, beschikken alle lidstaten en de EU over het door artikel 33, lid 2, van het CRPD voorgeschreven kader.

Artikel 27 van het CRPD vereist dat personen met een handicap in hun levensonderhoud kunnen voorzien door vrij gekozen of aanvaard werk op een open arbeidsmarkt en in een werkomgeving waar inclusie wordt bevorderd en die toegankelijk zijn voor personen met een handicap. Het CRPD-comité heeft nadere duiding gegeven over deze verplichting in algemene commentaar nr. 8 (2022), en merkte hierbij onder meer op dat beschermde arbeid, op één beperkte uitzondering na, niet aanvaardbaar is als maatregel ter bevordering van de tewerkstelling van personen met een handicap in het kader van het CRPD.

Uit statistieken op EU- en nationaal niveau blijkt dat de werkgelegenheidskloof nog steeds bestaat voor mensen met een handicap en nu 23,1 procentpunten bedraagt. Ondanks hervormingen om de deelname aan de open arbeidsmarkt te verbeteren, gaat segregatie op het gebied van werkgelegenheid nog steeds door en wordt onvoldoende steun verleend aan personen met een handicap om de toegang tot de arbeidsmarkt voor hen te waarborgen. Dit geldt vooral voor vrouwen en ouderen met een handicap. De richtlijn inzake toereikende minimumlonen zal bijdragen tot een verbetering van de situatie van personen met een handicap, maar zal op zich niet leiden tot een aanpassing van de nationale werkgelegenheidspraktijken.

FRA-ADVIES 10.1

De EU-lidstaten moeten doeltreffende maatregelen nemen om de werkgelegenheidskloof voor mensen met een handicap te dichten via uitgebreide en gerichte maatregelen in alle sectoren van de economie, teneinde volledige integratie op de arbeidsmarkt te bewerkstelligen. De Europese Commissie moet toezicht houden op de uitvoering van de nieuwe richtlijn inzake toereikende minimumlonen, ook wat betreft personen met een handicap. De lidstaten moeten in dit verband overeenkomstig de richtsnoeren van het CRPD-comité bijzondere aandacht besteden aan personen met een handicap.

De lidstaten moeten beschermde arbeid geleidelijk afschaffen in overeenstemming met het CRPD en doeltreffende maatregelen nemen om de aldaar werkzame personen in de open arbeidsmarkt te integreren. Daarbij moeten ze vooral aandacht schenken aan het bevorderen van arbeidskansen voor vrouwen en ouderen met een handicap.

FRA-ADVIES 10.2

Om de overstap van het onderwijs naar de arbeidsmarkt te vergemakkelijken, moeten de EU-lidstaten studenten met een handicap op alle onderwijsniveaus voldoende ondersteuning bieden. Zij moeten ervoor zorgen dat alle leeromgevingen in het basis-, secundair en hoger onderwijs inclusief en volledig toegankelijk zijn.

In artikel 24 van het CRPD wordt het recht op onderwijs erkend voor personen met een handicap en wordt voorgeschreven dat dit recht zonder discriminatie en op basis van gelijke kansen wordt verwezenlijkt. De verdragsluitende staten moeten zorgen voor een inclusief onderwijssysteem op alle niveaus en voorzieningen voor een leven lang leren.

Personen met een handicap stuiten echter nog steeds op grote problemen bij de toegang tot een onderwijssysteem: zij hebben minder kans om hun opleiding in het middelbaar onderwijs af te maken en nuttige diploma's te behalen waarmee ze zich als volwaardige deelnemers op de arbeidsmarkt kunnen begeven; ook hun kansen om hoger onderwijs te volgen of af te ronden zijn kleiner. Bij de overstap van het onderwijs naar de arbeidsmarkt dienen zich eveneens uitdagingen aan.

De toegankelijkheid van gebouwen voor personen met een handicap laat net zoals andere aspecten van de leeromgeving te wensen over. De lidstaten blijven gebruik maken van gesegregeerde leeromgevingen in plaats van te investeren in een volledig en inclusief regulier onderwijssysteem.

FRA-ADVIES 10.3

De EU-lidstaten moeten de bestaande EU-wetgeving op het gebied van handicaps, waaronder de Europese toegankelijkheidswet en de richtlijn webtoegankelijkheid, volledig uitvoeren. Op gebieden als openbaar vervoer en infrastructuur moeten zij hun verplichtingen uit hoofde van artikel 9 van het Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap volledig nakomen. De Europese Commissie kan overwegen voorstellen in te dienen waarmee de toegankelijkheidsrichtlijnen naar andere gebieden worden uitgebreid.

Volgens artikel 9 van het CRPD moeten personen met een handicap volledig aan de samenleving kunnen deelnemen. Hiertoe behoren ook de fysieke omgeving, vervoer, informatie en communicatie, met inbegrip van informatie- en communicatietechnologieën en -systemen, en andere voorzieningen en diensten die ontstaan voor, of verleend worden aan het publiek, in zowel stedelijke als landelijke gebieden. De EU heeft op dit gebied relevante richtlijnen aangenomen, zoals de Europese toegankelijkheidswet en de richtlijn webtoegankelijkheid, en er valt vooruitgang te bespeuren bij hun omzetting in nationale wetgeving en uitvoering. Een aanzienlijk aantal lidstaten heeft de termijn voor de opname van de Europese toegankelijkheidswet in de nationale wetgeving echter niet gehaald, en de komende jaren is er nog werk aan de winkel om de volledige uitvoering te waarborgen.

Volgens een evaluatie van de Europese Commissie bestaan er nog aanzienlijke problemen bij de omzetting van de richtlijn webtoegankelijkheid in nationale wetgeving. Die problemen worden ook in nationale verslagen geconstateerd. Ondanks enige vooruitgang moeten er ook op andere gebieden inzake toegankelijkheid nog problemen worden aangepakt, zoals beter toegankelijke infrastructuur en toegankelijker openbaar vervoer. Op sommige gebieden heeft de EU wetgeving uitgevaardigd.

Het jaar 2022 kende zowel vooruitgang als tegenslagen bij de bescherming van de grondrechten. In het *Fundamental Rights Report 2023* (Verslag over de grondrechten 2023) van FRA worden de belangrijkste ontwikkelingen in de EU tussen januari en december 2022 geëvalueerd en wordt een overzicht gegeven van de door FRA uitgebrachte adviezen. Het verslag schetst zowel behaalde successen als resterende punten van zorg, en verschaft daarmee inzicht in de thema's die centraal staan in de discussie over grondrechten in de EU.

Dit jaar ligt de nadruk op de gevolgen van de oorlog in Oekraïne voor de grondrechten in de EU. In de overige hoofdstukken komen de volgende onderwerpen aan bod: het Handvest van de grondrechten van de EU; gelijkheid en non-discriminatie; racisme, vreemdelingenhaat en daarmee samenhangende onverdraagzaamheid; integratie van Roma; asiel en migratie; informatiemaatschappij, privacy en gegevensbescherming; rechten van het kind; toegang tot de rechter; en ontwikkelingen rond de uitvoering van het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap.

PROPAGEER EN BESCHERM UW GRONDRECHTEN IN DE HELE EU —

Ga voor het volledige *Fundamental Rights Report 2023* (Verslag over de grondrechten 2023) van FRA naar:
<https://fra.europa.eu/nl/publication/2023/fundamental-rights-report-2023>

Zie ook verwante publicaties van FRA:

- FRA (2023), *Verslag over de grondrechten 2023 – FRA-adviezen*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, <https://fra.europa.eu/nl/publication/2023/fundamental-rights-report-2023-fra-opinions> (beschikbaar in alle 24 officiële EU-talen)
- FRA (2023), *Fundamental rights implications for the EU of the war in Ukraine* (Gevolgen van de oorlog in Oekraïne voor de grondrechten in de EU), Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, <https://fra.europa.eu/nl/publication/2023/fr-2023-focus-war-in-ukraine> (beschikbaar in het Engels en Frans)

Eerdere jaarverslagen van FRA over de uitdagingen en behaalde successen op grondrechtengebied in de Europese Unie blijven beschikbaar op de [website](#) van FRA (beschikbaar in het Engels en het Frans).

NADERE INFORMATIE

FRA – BUREAU VAN DE EUROPESE UNIE VOOR DE GRONDRECHTEN

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Wenen – Oostenrijk
Tel.: +43 158030-0 – Fax: +43 158030-699
fra.europa.eu

facebook.com/fundamentalrights
 linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
 twitter.com/EURightsAgency

Bureau voor publicaties
van de Europese Unie